

ЗМІСТ ТА ПРИРОДА ПРАВОТВОРЧОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

THE CONTENT AND NATURE OF LAWMAKING OF PUBLIC ADMINISTRATION BODIES

Шапенко Л.О., к.ю.н.,
доцент кафедри конституційного і адміністративного права
Національний авіаційний університет

Стаття присвячена вивченню природи правотворчості органів публічного управління, а також визначенню нових змістовних характеристик цього поняття крізь призму онтологічного та антропологічно-культурного аспектів. Основна увага приділена розгляду проблеми розуміння сутності правотворчості органів публічного управління як виду юридичного процесу та як одного з напрямів соціальної діяльності, що спрямована на створення умов не лише для ефективного правового регулювання суспільних відносин, а й існування та відтворення самого суспільства. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально юридичні методи пізнання, зокрема системно-структурний метод та метод узагальнення, які дали змогу проаналізувати наукові підходи і доктринальні позиції розуміння правотворчості органів публічного управління та правотворчості загалом, а також виокремити загальні тенденції розширення змісту досліджуваного поняття. За допомогою діалектичного методу наукового пізнання, а також методів аналізу, синтезу та абстрагування з'ясовано зміст та призначення досліджуваного поняття, визначено основні його ознаки і функції. У результаті наукового пошуку автором сформульовано визначення правотворчості органів публічного управління як процесуально-правової, стадійної діяльності визначених у нормативно-правових актах суб'єктів публічного управління, спрямованої на розробку, прийняття, скасування чи вдосконалення нормативно-правових приписів та здійснюваної на підставі пізнання і оцінки правових потреб суспільства і держави. В умовах динамічного розвитку суспільних відносин та трансформації правової системи України, що відбуваються під впливом здійснюваних реформ та євроінтеграційних процесів сьогодення, необхідним залишається подальше наукове осмислення ролі, значення та перспектив вдосконалення правотворчої діяльності як передумови якісної зміни процесу правотворення.

Ключові слова: адміністративна правотворчість, антропологічно-культурний аспект правотворчості, органи публічного управління, правотворчість, нормативно-правовий акт.

The article is devoted to the study of the nature of lawmaking of public administration bodies, as well as to the definition of new substantive characteristics of this concept through the prism of ontological and anthropological and cultural aspects. The main attention is paid to the problem of understanding the essence of lawmaking of public administration bodies as a type of legal process and as one of the areas of social activity, which aims to create conditions for both effective legal regulation of public relations and existence and reproduction of society. General and special legal methods of cognition became the methodological basis of the study, including system-structural approach and generalization method, which allowed to analyze scientific approaches and doctrinal positions of understanding lawmaking of public administration bodies and lawmaking in general, as well as to identify general trends of expanding the content of the studied concept. The dialectical method of scientific cognition, as well as methods of analysis, synthesis and abstraction made it possible to clarify the content and purpose of the studied concept and to determine its main features and functions. As a result of scientific research, the author formulated the definition of lawmaking of public administration bodies as procedural, stage activities specified in the regulations of public administration entities, aimed at developing, adopting, repealing or improving regulations and carried out on the basis of cognition and evaluation of legal needs of society and the state. Under the conditions of dynamic development of public relations and transformation of the legal system of Ukraine, which take place under the influence of current reforms and European integration processes, further scientific understanding of the role, importance and prospects of improving lawmaking activities as a prerequisite for qualitative change in lawmaking is necessary.

Key words: administrative lawmaking, anthropological and cultural aspect of lawmaking, public administration bodies, lawmaking, regulation.

Постановка проблеми. Характерною рисою розвитку сучасного українського суспільства є підвищена увага до правотворчої діяльності, що зумовлено корінними перетвореннями вітчизняної правової системи. Соціальні реформи, що спрямовані на модернізацію суспільного життя, стають своєю чергою передумовою інтенсивного розвитку правотворчого процесу, важлива роль в якому належить органам публічного управління, адже нині відбувається розширення правотворчих функцій органів публічного управління, змінюється система правотворчості, ускладнюється її структура та інтерпретуються нові джерела національного права. Усе це актуалізує питання щодо формування національної доктрини правотворчості з урахуванням спадщини української правової культури та сучасних євроінтеграційних правових трансформацій. А отже, осмислення сутності, змісту і природи правотворчості, зокрема органів публічного управління, є важливим науково-практичним завданням в аспекті формування механізму правотворчості в сучасних умовах правового регулювання та забезпечення системи зворотного зв'язку між результатом правотворчої діяльності, нормативно-правовими актами та правозастосовною практикою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правотворчості неодноразово порушувалися українськими та зарубіжними вченими. Свідченням цього є монографії, дисертації, статті, навчальні та практичні посібники. Внесок у постановку та вирішення актуальних проблем правотвор-

чості зробили такі вчені, як Н. Артикуца, І. Биля-Сабадаш, І. Варнер, Я. Журавель, Ю. Загуменна, Ю. Коцан-Олинець, В. Лазарєв, Ю. Лепех, В. Мина, С. Мельничук, В. Риндюк, А. Сидоренко, О. Томюк, В. Шишко та інші. Значна кількість праць названих авторів присвячена розгляду змісту та функцій правотворчої діяльності, механізму правотворчості, а також дослідженням, спрямованим на подальший розвиток теорії правотворчості та вдосконалення практики нормотворення на різних рівнях генези джерел права. Проте стан вітчизняної правової системи, реформа публічного управління, вплив євроінтеграційних процесів зумовлюють потребу у вивченні сутності та природи правотворчості органів публічного управління з урахуванням соціокультурного розвитку суспільства та сучасної зміни парадигми правового мислення.

Мета статті полягає у визначенні змісту та природи правотворчості органів публічного управління на підставі з'ясування ознак і функцій правотворчої діяльності зазначених суб'єктів, а також здійсненні аналізу антропологічно-культурного аспекту правотворчості.

Виклад основного матеріалу. Правотворчість була і залишається одним із найважливіших напрямів діяльності держави, формою її регулятивної активності, що має своєю безпосередньою метою формування нормативно-правових актів. У сучасній державі правотворчість є досить важливим видом юридичної діяльності, яка має специфіку, спрямовану на створення чи вдосконалення

правових норм, що якісно змінюють регулювання сформованих у суспільстві різноманітних відносин. Одну з провідних ролей у цій сфері поряд із законодавцем відіграють органи виконавчої влади, основним змістом діяльності яких є здійснення публічного управління. Керуючись науковими напрацюваннями Ю. Лепех, слід зазначити важливість дослідження «адміністративної правотворчості» в контексті правотворчості органів виконавчої влади як суб'єктів публічного управління у вузькому аспекті. Це пояснюється тим, що адміністративна правотворчість, будучи однією з форм публічного управління, являє собою діяльність уповноважених органів, яка здійснюється на трьох рівнях: центральному, місцевому і відомчому. Саме завдяки правотворчій діяльності Кабінету Міністрів України, місцевих державних адміністрацій та профільних комітетів і відомств забезпечуються створення, зміна чи припинення правових норм, необхідних для регулювання певної сфери суспільних відносин [1, с. 36].

Розгляд правотворчості органів публічного управління варто почати з аналізу вітчизняної юридичної науки, яка приділяла значну увагу розробці питань правотворчої діяльності, внаслідок чого виокремлюються два підходи до розуміння сутності правотворчості: 1) у вузькому значенні як процесу створення нормативно-правових актів; 2) у широкому – як діяльності з виявлення потреби в нормативному правовому регулюванні суспільних відносин та створення відповідно до них нових юридичних норм, заміни чи скасування чинних [2, с. 170–176]. Можна сказати, що правотворчість органів публічного управління є багатогранним явищем, яке має не лише юридичний, а й соціально зумовлений характер. Юридичний характер правотворчості визначається процесом надання правовим нормам загальнообов'язкового характеру, а соціально зумовлений виявляється у встановленні еталонів і стандартів поведінки, що відображають об'єктивні закономірності суспільних відносин і спрямовані на досягнення інтересів розвитку суспільства та держави [3, с. 248]. Водночас варто зазначити, що процес правотворчості має враховувати об'єктивні закономірності суспільних відносин задля їх вдосконалення, а сама мета правотворчості повинна мати творчий характер. Тільки за цих умов правова норма набуде соціальної цінності. Як слушно зазначається в юридичній літературі, сенс і значення правотворчості полягають у виборі такої моделі регулювання, яка б відповідала інтересам і цілям народу та держави, сприяла соціальному прогресу загалом [4, с. 1293–1295].

Закономірним у процесі правотворчості органів публічного управління як життєво важливого способу організації буття соціуму (людини) є те, що створення правової норми відбувається під впливом об'єктивних законів буття, а результати правотворчості належать до об'єктивної дійсності. У правотворчості логічна здатність розуму проєктується на створювану правову реальність із метою упорядкування буття людей правовими нормами [4, с. 1296–1297]. У цьому проявляється онтологічний аспект правотворчості органів публічного управління, який відображає ту здатність їхньої діяльності, яка виявляється в поліпшенні норм права, змісту правил поведінки, зміцненні та упорядкуванні правової дійсності, а також буття людини. Правотворчість тут виступає синтезом природної здатності розвитку буття і цілеспрямованої діяльності суб'єкта публічного управління.

Прийнятними в умовах демократичного розвитку є погляди науковців, які наголошують, що суб'єктом правотворчості є все суспільство, а правотворчий процес має колективний характер [4, с. 1297], оскільки на правотворчість впливає значна кількість чинників (культурні, політичні, економічні тощо), у формуванні яких бере участь все суспільство. А отже, є думка, що творцем права виступає не держава (вона лише сприяє реалізації правових норм). Ця позиція впливає з того, що для кінцевого

результату правоутворення важливою є саме суспільна практика врегулювання відносин у тій чи іншій сфері.

У правотворчості важливе значення мають ставлення суб'єкта до правової реальності, його світогляд, а також конкретний аспект правової реальності, на якому зосереджується увага правотворця. Так, правове ставлення суб'єкта правотворчості, що відображає його сприйняття будь-якої соціально-правової проблеми, зазнає впливу багатьох факторів – від навколишнього середовища (економічне, політичне, культурне тощо), буття соціуму до його особистісних характеристик та ціннісних установок тощо. Такий стан речей свідчить про всю складність та об'ємність роботи, а також відповідальність органів публічного управління в процесі правотворчості. У цих умовах можуть виникати різні складності, зокрема, зайве навантаження може привезти до погіршення результативності правотворчості, зниження якості нормативно-правових актів, виникнення правотворчих помилок та ін. Похибки правотворчості безпосередньо впливають на ефективність правореалізаційного процесу, у зв'язку з чим необхідними стають вивчення правотворчого процесу, виявлення загальних взаємовідносин між правотворчим та правореалізаційним процесами, а також здійснення пошуку шляхів і засобів їх дієвого вирішення.

Проблеми є як у практичній діяльності, так і в юридичній науці. Основна проблема полягає у відсутності єдиного підходу до визначення правотворчості, в тому числі органів публічного управління. У теорії права є безліч визначень правотворчості, проте більшість вчених зазначають процесуальний характер правотворчості. Одні вчені визначають правотворчість як один зі специфічних різновидів юридичної діяльності, що полягає в розробленні, вдосконаленні, запровадженні, зміні чи скасуванні норм права у формі загальнообов'язкових правових приписів [5, с. 44]. Інші вчені вважають, що сутність правотворчості, в тому числі і адміністративної правотворчості, становить зумовлений праворозумінням і змістом напрямів діяльності держави, нормативно визначений перебіг правової діяльності компетентних органів державної влади за участю громадянського суспільства шляхом створення, зміни, призупинення дії і скасування правових норм у чіткій процесуально-процедурній формі, об'єктивованій у формі правотворчого акта з метою регулювання суспільних відносин, ефективного здійснення функцій держави [6, с. 8]. Узагальнюючи, можна сказати, що поняття правотворчості науковцями розглядається як: 1) форма правового регулювання суспільних відносин; 2) вид соціальної діяльності та форма відображення правової дійсності; 3) спеціальна діяльність уповноважених органів із видання, зміни чи скасування правових норм; 4) процес творення права, який виходить за межі державного правового регулювання [7, с. 26].

Це доводить відсутність єдиного підходу до розуміння досліджуваного явища. Отже, з'ясування сутності та змісту правотворчості органів публічного управління не можливе без визначення її основних ознак:

1) правотворчість являє собою свідомо-вольову, інтелектуально-творчу діяльність органів публічного управління, що здійснюється в межах часу та простору. Ця діяльність передбачає активне пізнання, аналіз соціальних, економічних, політичних відносин, потреб суспільства, соціальну взаємодію, спілкування з метою виявлення проблем суспільства та держави;

2) правотворчість є формою правової діяльності, яка відіграє важливу роль у здійсненні функцій держави, надаючи їм нормативного визначення та формуючи нормативну базу для їхньої життєдіяльності;

3) правотворчість – це процесуально-правова діяльність. У рамках правотворчого процесу учасники вчиняють дії, приймають рішення в тому порядку і за тими правилами, які встановлені в нормах процесуального права;

4) у правотворчості беруть участь чітко визначені в нормативних правових актах суб'єкти публічного управління;

5) правотворчість – це стадійна діяльність. Створення нормативно-правового акта органами публічного управління проходить певні стадії: а) правотворча ініціатива; б) прийняття рішення про необхідність розробки нормативно-правового акта; в) розробка проекту нормативно-правового акта; г) внесення проекту до уповноваженого правотворчого органу; д) обговорення проекту у правотворчому органі; е) ухвалення нормативно-правового акта; є) визначення порядку введення в дію нормативно-правового акта; ж) опублікування нормативно-правового акта;

6) правотворчість варто розглядати як діяльність, спрямовану на створення, зміну, доповнення та скасування дії норм права.

Для більш повного розуміння змісту та природи адміністративної правотворчості видається за необхідне звернутися до розгляду здійснюваних нею функцій. Так, проаналізувавши висновки Ю. Лепех, зроблені в результаті дослідження функцій правотворчості органів публічного управління, варто зазначити, що науковець формулює це поняття як напрями діяльності органів публічного управління щодо створення правових актів із метою врегулювання, систематизації та вдосконалення суспільних відносин. До основних функцій правотворчості органів публічного управління автор зараховує: 1) функцію регулювання суспільних відносин, здійснювану за допомогою підзаконних нормативно-правових актів; 2) функцію систематизації законодавства, що передбачає здійснення таких форм правової діяльності, як облік нормативних актів, інкорпорація законодавства, консолідація законодавства, кодифікація законодавства; 3) функцію удосконалення законодавства, здійснювану в умовах євроінтеграції та зміни соціально-економічних умов життєдіяльності людини і громадянина [1, с. 39–40]. Водночас, спираючись на монографічне дослідження В. Риндюк «Упорядкування законодавства України: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти», варто звернути увагу на доцільність виокремлення ще однієї функції правотворчості органів публічного управління – упорядкування законодавства, адже поряд із функцією систематизації законодавства, яка передбачає приведення його до певної системи, органи публічного управління забезпечують удосконалення законодавства в аспекті його приведення до певного порядку і результатом їхньої діяльності є саме стан упорядкованості законодавства [8, с. 399].

Правотворча діяльність важлива для людини, адже поява нового в праві стає суспільним буттям, ввійшовши в духовне життя соціуму та ставши частиною суспільної правосвідомості. На розвиток правової реальності впливають матеріальні і духовні потреби, а також соціокультурні цінності народу. Це говорить про те, що ефективність правотворчої діяльності органів публічного управління залежить від її підпорядкованості об'єктивним законам існування суспільства.

Людина та об'єктивна реальність, що її оточує, є відправними точками для здійснення правотворчої діяльності. Це свідчить про важливість антропологічно-культурного аспекту правотворчості, зокрема органів публічного управління, який відображає рівень задоволеності людських потреб правовими регуляторами суспільних відносин та вказує на те, що вона (правотворчість) одночасно виступає процесом створення норм права і процесом своєрідного культурного виробництва [9, с. 108–116].

Аналізуючи сутність та саму природу правотворчості органів публічного управління, варто погодитись з думкою В. Шишка, який визначає правотворчість як феномен, що виступає посередником у діалозі права і культури [9, с. 97]. Взаємодія таких явищ, як культура, право та правотворчість, призводить до зміни якісного стану кожного

з них, тобто, коли в правотворчому процесі враховуються мораль, здобутки загальної культури, елементи правової культури, це позитивно впливає на формування права, підвищує його якість, зростає соціальна цінність права та повага до нього з боку членів суспільства. Своєю чергою якість права впливає на рівень культури в суспільстві [10, с. 50–52].

Взаємовплив права і культури проявляється не лише в національному праві, його вияв відчутний і на міжнародному рівні, особливо у сфері міжнародного бізнесу та міжкультурного ділового спілкування, адже знання правового середовища і здатність чітко повідомляти про юридичні наслідки в міжнародному середовищі – важливі інструменти в розвитку правових систем та культури [11, с. 1].

Культурологічний аспект правотворчості суттєво впливає на розвиток правової держави та становлення демократичного суспільства в Україні. У цьому аспекті варто наголосити на теоретичних та практичних проблемах трансформації сучасного українського суспільства, серед яких однією із найгостріших залишається недостатній рівень правової культури в процесі правотворчості, зокрема органів публічного управління. Якість частини нормативно-правових актів через відсутність належного рівня правової культури бажає бути кращою. Чимало з них не враховують традицій духовної історії, моралі. Сформовані і прийняті правові норми не завжди зумовлені здобутками української культури. Це призводить до втрати правом соціальної цінності та ефективності як регулятора суспільних відносин. Невикористання культурних надбань та традицій у праві призводить до необхідності систематичних доповнень, змін у законодавстві, введення нових правових норм. Тут багато що залежить від високої правової культури та професіоналізму самого правотворця [9, с. 3].

Правова культура правотворчості знаходиться на необхідному для нормального функціонування і розвитку суспільства рівні, якщо будуть дотримані усі елементи правової культури правотворчості. Одним з основних таких елементів є правова культура суб'єктів правотворчості, зокрема органів публічного управління, підвищення рівня якої є досить актуальною проблематикою сьогодення. Рівень правової культури правотворчості органів публічного управління визначається ступенем запровадження основних принципів правотворчої діяльності: верховенства права, демократизму, законності, правової визначеності, науковості та професіоналізму, обґрунтованості та зв'язку з практикою тощо. Аналіз правотворчої практики в Україні дає підстави стверджувати, що жоден із згаданих принципів не знаходить належного втілення, а досить часто порушується. Для забезпечення реалізації цих принципів слід використовувати такі інструменти: громадські слухання та обговорення проектів нормативно-правових актів; різні види експертизи проектів нормативно-правових актів; відповідні соціологічні дослідження і соціальні експерименти; належне обґрунтування нормопроектів; аналіз практики застосування законів; вивчення відповідної зарубіжної практики; судовий контроль тощо [12, с. 240].

Рівень правової культури правотворчості органів публічного управління залежить від якості організаційно-правової і нормативної основи їх діяльності. Ця основа має відповідати таким вимогам, як впорядкованість, уніфікованість правового регулювання правотворчої діяльності, чіткий розподіл правотворчої компетенції між органами виконавчої влади, баланс між гілками влади, закріплення юридичної відповідальності суб'єктів правотворчих повноважень, відповідність міжнародним правовим стандартам. У цьому напрямі в Україні є незліченна кількість питань: удосконалення правового регулювання процедури розроблення та ухвалення нормативно-правових актів України; ухвалення засадничих законів на кшталт законів

про нормативно-правові акти України, закони та законодавчі акти України, підзаконну нормотворчість в Україні; посилення юридичної відповідальності суб'єктів правотворчості тощо [12, с. 240]. Конкретизуючи питання вдосконалення організаційно-правових та нормативних засад правотворчості органів публічного управління, варто зазначити, що ефективним буде запровадження єдиної системи планування, координації та контролю за правотворчою діяльністю органів виконавчої влади, проблема створення якої не втрачає актуальності з моменту видання Указу Президента України «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» від 9 лютого 1999 р. № 145/99. Не менш важливою є модернізація відомчої правотворчості, зокрема в розрізі функціонування автоматизованої електронної бази даних про відомчі нормативно-правові акти [13, с. 189–190].

Стан правотворчості органів публічного управління залежить також і від якості їх інформаційного забезпечення, а це своєю чергою свідчить про необхідність розробки Концепції інформаційного забезпечення органів публічного управління та прийняття відповідного закону з метою систематизації адміністративно-правових засад створення єдиної глобальної інтегрованої системи, що об'єднає загальнодержавні, регіональні, відомчі та локальні електронні ресурси органів публічного управління [13, с. 374].

Завершуючи дослідження сутності правотворчості органів публічного управління на сучасному етапі розвитку цифрової економіки та суспільства, варто зазначити актуальність процесу цифровізації (діджиталізації) органів державного управління як глобальної компоненти державної політики у сфері публічного управління та адміністрування [14, с. 376]. Діджиталізація в умовах сучасної парадигми трансформації суспільних відносин і держави шляхом впровадження в правотворчу практику цифрових технологій сприятиме зміні вектора правотворчої діяльності органів публічного управління, її формальних та змістовних характеристик. Цифрові технології можуть бути використані для отримання суспільної думки щодо засобів правового регулювання, розробки проектів нормативно-правових актів, тлумачення законодавства та отримання доступу до нього. Їх використання впливатиме на електронну культуру, свідомість і правосвідомість правотворця та всього суспільства, забезпечуватиме поінформованість населення щодо правового розвитку країни, дозво-

лятиме спрогнозувати дію нормативно-правового акта шляхом використання технологій штучного юридичного інтелекту тощо.

Висновки і пропозиції. Розгляд правотворчості органів публічного управління крізь призму онтологічного та антропологічно-культурного аспектів у широкому та вузькому розумінні дає змогу зробити висновок, що правотворчість є одним із видів юридичного процесу та одночасно основним напрямом соціальної діяльності (інститутом соціального управління), яка спрямована на створення умов не лише для ефективного правового регулювання суспільних відносин, а й для існування та відтворення самого суспільства. Змістом правотворчості загалом та органів публічного управління зокрема є процес виникнення і розвитку правової реальності, яка своєю чергою є способом організації та інтерпретації окремих аспектів соціального буття.

У результаті наукового пошуку сформульоване авторське визначення правотворчості органів публічного управління як процесуально-правової, стадійної діяльності визначених у нормативно-правових актах суб'єктів публічного управління, спрямованої на розробку, прийняття, скасування чи вдосконалення нормативно-правових приписів та здійснюваної на підставі пізнання і оцінки правових потреб суспільства і держави. Також запропоновано серед основних функцій правотворчості органів публічного управління (регулювання суспільних відносин, систематизації законодавства, удосконалення законодавства) виокремити функцію упорядкування законодавства, яка забезпечує приведення законодавства до певного ладу.

Природа правотворчості органів публічного управління розкривається завдяки зверненню до теоретичних позицій, в яких формування права та здійснення правотворчості передбачають врахування соціально-економічної та культурно-моральної основ правового регулювання, а також основоположних принципів справедливості та гуманізму. Адміністративна правотворчість є невід'ємною частиною (етапом) правоутворення. У такому статусі вона може розглядатися як «діалог інновацій та традицій», взаємодія створюваних та чинних правових норм, специфіки культури та необхідної для самозбереження соціуму функціональності, його позитивної оцінки та перетворення інновації на об'єктивовану, уречевлену, зокрема символічно, традицію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лепех Ю.С. Про функції правотворчості органів публічного управління. *Університетські наукові записки*. 2018. № 66. С. 36–43.
2. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи : монографія / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького, 2001. 656 с.
3. Малиновський В.Я. Державне управління : навчальний посібник. 3-тє вид., переробл. та допов. Київ : Атіка, 2009. 608 с.
4. Tomyuk O.N. Creativity and Lawmaking: Ontological Aspect. *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences*. 2014. № 7(8). P. 1293–1300.
5. Артикуца Н.В. Культура правотворчості і мова. *Наукові записки: Юридичні науки*. 2008. Т. 77. С. 44–49.
6. Мельничук С.М. Правотворча діяльність – провідна правова форма здійснення функцій держави: теоретико-прикладний аспект. *Інформація і право*. 2016. № 1 (16). С. 5–11.
7. Коцан-Олинець Ю.Я., Мина В.В. Теоретико-правова характеристика правотворчості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 24–27.
8. Риндюк В.І. Упорядкування законодавства України: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти : монографія. Київ : КНЕУ, 2021. 407 с.
9. Шишко В.В. Культурологічні проблеми правотворчості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права» / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2003. 209 с.
10. Макеева О.М. Правова культура як чинник розвитку правової системи. *Юридичний вісник*. Повітряне і космічне право. 2016. № 4. С. 48–53.
11. Varner I., Varner K. The Relationship Between Culture and Legal Systems and the Impact on Intercultural Business Communication. *Global Access in Business Communication*. 2014. Volume 3. URL: <https://commons.emich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1042&context=gabc> (дата звернення: 25.12.2021).
12. Биля-Сабадаш І.О. Правова культура правотворчості: загальна характеристика. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 8. С. 239–241.
13. Загуменна Ю.О., Лазарев В.В., Сидоренко А.Ю. Відомча нормотворчість в Україні: досвід комплексного аналізу : монографія. Харків : Планета-Прінт, 2021. 228 с.
14. Журавель Я.В. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації органів виконавчої влади в Україні : монографія. Харків : ФОП Панов А.М., 2020. 424 с.